

SAMAS-SALAKIRI – VÕIMAS RELV NÕUKOGUDEVASTASES VASTUPANULIIKUMISES

(Ühe salakirja lugu koos kõrvalpõigetega)

ESIMENE OSA: SALAKIRJASÜSTEEMI OTSINGUD JA SÜND

I SISSEJUHATUS - taust - salakirja loomise ajendid ja eellugu - Pan - Must Kass

II SAMAS-SALAKIRJASÜSTEEMI ÜLDKIRJELDUS - sõnumite salastamise (šifreerimise) ja maskeerimise (šifreeringu peitmise) meetod - eri arvsüsteemidega variantide klassifikatsioon - näide

TEINE OSA: SAMAS-SALAKIRI "GULAGI" KATSUMUSTES

I TAUST – laagrid - informatsiooni levi

II 35-LAAGER - mõningaid kasutatud variante slaavi tähestikuga - šifreeringu maskeerimise fantastilised variandid - Jevgen Pronjuk - George Ghimpu -

III 37-LAAGER - Appolon Bernitšuk - Merab Khostava -

KOLMAS OSA: SALASTATUD SÕNUMIVAHETAMISE SÜSTEEM "SM" – SIDEMETE LOOMISE KATSE EVVA-GA

taust - sidemed välisilmaga KGB kontrolli all - jälle põranda all - "SM" – tähestiku asendamise idee tüüptekstidega - komplektnimestike kasutamine - näide

NELJAS OSA: SAMAS-SALAKIRJA PRAKTILINE KÄSIRAAMAT

1. konspiratsiooninõuded - süsteemi põhimõisted

2. sõnumi koostamine - näide

3. salastamine (šifreerimine) - võtme moodustamine - kasutatavad tähestikud - abilükati valmistamine - salastamise (šifreerimise) tehnoloogia - näide

4. täiendavad võimalused salastusastme suurendamiseks - tähestike segamise võtteid

5. maskeerimine – salastatud sõnumi peitmise võimalused - maskeerimistabeli moodustamine - näide - peitmine tavalisse kirja - näide - peitmine sõnastikuna - näide - visuaalse maskeerimise viise - näide

6. Dešifreerimise käik

VIIES OSA: MÕNINGAID SALAKIRJAÜLESANDEID NUPUTAMISEKS

I HARJUTUSED SAMAS-SALAKIRJA OMANDAMISEKS

II ÜLESANDED

LISAD

LISA 1: Valik eri arvsüsteemidega SAMAS-salakirja variante - VIKA - NEKO - KONE - KAKU - KAKA

LISA 2: Näitlikud tüüptekstide nimestikud (süsteem "SM" juurde)

(LISA 3: Salakirjaülesannete lahendused või mõned abistavad vihjed selle juurde)

EESSÕNA

Käesoleva kirjatöö selgrooks on ühe unikaalse salakirjasüsteemi loomise ja küpsemise lugu. Selle salakirjasüsteemi loomise algimpulsiks sai konkreetne vajadus töökindla abinõu järele põrandaaluste gruppide ja üksikvõitlejate omavaheliseks suhtlemiseks, infovahetuseks ja oma tegevuse koordineerimiseks 1970-ndatel aastatel hoogustunud nõukogudevastases vastupanuliikumises. Ülesanne püstitati Eesti Demokraatliku Liikumise programmdokumentide ja põrandaaluse vabadusvõitluse strateegilis-taktikaliste käsiraamatute koostamise käigus 1972-1974 aastatel. Loodud *SAMAS*-salakirjasüsteemi idee autoriks on Kalju Mätik. Süsteemi praktiliste variantide väljatöötamise ja edasiarendamise lülitus ka selle raamatu autor. Kuid suure entusiasmiga alanud loometöö katkestas EDL peategijate arest 1974. aasta detsembris ja kohtuotsus 1975. aasta oktoobris, mis mõistis eesti demokraatide ühisprotsessil neile 6 ja 5-aastased karistusajad range receimiga poliitilistes sunnitöölaagris. Laagriaastatel jätkati süsteemi täiustamist ja levitamist. Karmides katsetingimustes karastunud *SAMAS*-salakirja õigustas igati talle pandud lootusi ning osutus töökindlaks ka hiljem praktiliste kontaktide pidamisel mitme nõukogude impeeriumi ikestatud rahvuse esindajaga, kellele oldi jõutud süsteem selgeks õpetada. 1980-ndate aastate keskel on püütud *SAMAS*-salakirja täiustatud varianti praktiliselt juurutada ka sidemepidamiseks EVVA-ga Stockholmis ja vahendajaga Soomes.

Nõukogude koloniaalimpeerium sellisena on nüüd kokku varisenud ja kadunud on ka otsene vajadus selle salakirja kasutamise järele nendel eesmärkidel, millisteks ta loodud sai. Kuid ei või iial teada! Suur osa rahvaid, kes ühiste jõupingutustega ja ränkade ohvrite hinnaga olid nõukogude totalitarismi kukutamisel osalised, on välja rabelenud impeeriumi haardest ning suutnud end taastada ka iseseisvate rahvusriikidena. Võib-olla on Eesti olnud siin teatud eestvedaja rollis ja eeskujuks teistele. Kuid teine osa iseseisvat rahvusriiklust igatsevaist endise impeeriumi rahvastest on jäänud siiani Venemaa keskvõimude kontrolli alla ja nad on sunnitud jätkama oma vabadusvõitlust. Kuni ilmas leidub totalitaarseid reeime, kes oma riigi alluvaid on vägivallasüsteemi säilitamise huvides sunnitud hoidma hirmu, infosulu ja igasuguse tsensuuri kammitsais, kus teistimõtlejaid ja vastupanuvõitlejaid jälitatakse, repressseeritakse ja hävitatakse halastamatult, seni säilib vajadus *SAMAS*-salakirja taoliste lihtsate abivahendite järele.

Kuigi raamatu põhieesmärgiks on *SAMAS*-salakirja tutvustamine ja õpetamine huvilistele, ei suutnud selle autor vastu panna ahvatlusele tutvustada ka ajaloolist tausta ja teha kõrvalepõikeid isikute ja sündmuste kirjeldamiseks, kes-mis ümbritsesid salakirja lugu ning on sellega läbi põimunud. Samas peaksid need kõrvalepõiked andma lugejale põgusa võimaluse piiluda nõukogude põrandaaluse vastupanuliikumise argipäeva, mille kohta üldiselt on vähe informatsiooni. Kirjeldatavad episoodid, terve see ajajärk ja selles tegutsevad isikud vajaksid kahtlemata sügavamat käsitlust, kuid see jäägu omaette uurimuste ja üksikasjalikemate memuaaride teemaks.

Raamatu neljas osa "*SAMAS*-salakirja praktiline käsiraamat" tahab olla praktiliste variantide kasutamistingimuste, salasõnumi koostamise, salastamise, maskeerimise ja dešifreerimise tehnoloogia kirjeldustega. Sellisena võiks ta olla iseseivaks *SAMAS*-salakirja õpikuks.

Viies osa käesolevas raamatus on mõeldud eelkõige neile tõelistele salakirjahuvilistele, kes siin esitatud harjutusi kaasa tehes tahaksid põhjalikumalt omandada *SAMAS*-salakirja võtteid ning kellele pakub rahuldust ka sedasorti salakirja-ülesannete kallal pusimine ja nende lahendamine.

SAMAS-salakirja raamat on pühendatud Pan Artem Juskevitsšile, erakordsele isiksusele, kelle panus on suur vaba-demokraatliku mõtte levikule Eestis ja sihikindla totalitarismivastase vastupanuliikumise hoogustamisele Nõukogude Liidus, selle võitluse professionaalsemaks muutmisele. Raamatu ilmumisega 1996. aastal võivad autorid nüüd ühe seni nende hingel olnud kohustuse ja kunagi koos Paniga püstitatud ülesande lõpuks lugeda täidetuks. Kahju küll, et selleks kulus 22 aastat.

ESIMENE OSA:

SALAKIRJASÜSTEEMI OTSINGUD JA SÜND

I SISSEJUHATUS

(TAUST)

60-ndate aastate lõpupoolel oli Eesti territooriumil välja kujunenud mitmeid nõukogude režiimile vastupanuvõitluse keskusi, kes olles sõnastanud oma tegevuse põhikirjalised alused, püüdsid omandada ning täiustada põrandaaluse võitluse kogemusi ja meetodeid. Otsiti kontakte teiste samasuguste sügaval konspiratsioonis toimivate rühmitustega nii Eestis kui ka teistes Nõukogude Liidu poolt okupeeritud riikides. Levitati ja vahetati illegaalset kirjandust ning perioodiliselt ilmuvaid üllitisi, kuid püüti ka ettevaatlikult luua püsivamaid sidemeid ja kavandada ühiseid aktsioone.

1968. aastal Tšehhoslovakkia vabadustaotluste jõhker mahasurumine Moskva tankide abil oli tõukeks inimõigusliku liikumise hoogustumisele kogu nõukogude impeeriumis. Venemaal hakkas ilmuma illegaalne informatiivne üllitis Jooksvate Sündmuste Kroonika, teadetega repressioonidest ja olukorrast nõukogude poliitilistes sunnitöölaagrites. Johtuvalt asjaolust, et JSK väljaandjad olid Stalini poolt maha lastud juudisoost nõukogude kindralite võsukesed, käsitleti üllitises suurel määral antisemitismi ilminguid ja võimude repressioone nende juutide suhtes, kes taotlesid Iisraeli emigreerumist või püüdsid N.Liidust ühel või teisel viisil jalga lasta. Kuid selle kõrval leidis informatsiooni repressioonide kohta üle N.Liidu: kohtuprotsessidest, tagakiusamistest, laagrite kroonika jne. Venemaal loodi ka esimene legaalne inimõiguste kaitse initsiatiivgrupp, eesotsas tuumafüüsik Andrei Sahharoviga. Sellega loodi avaliku demokraatliku opositsiooni pretsedent Nõukogude Liidus. Samal aastal loodi ka mitmest rahvusest demokraatide poolt illegaalne Nõukogude Liidu Demokraatlik Liikumine, kes oma programmiliste dokumentidega püüdis koordineerida nõukogude totalitarismivastast võitlust. Võimud püüdsid teha kõik, et pidurdada informatsiooni levikut. Põrandaalused materjalid, võimude kuritegusid paljastav informatsioon levisid käest kätte, kuigi üsna kitsastes ringkondades. Neid materjale kasutasid ka lääne raadiojaamad, eriti Ameerika Hääli ja Raadio Vabadus, kelle saateid impeeriumisisesele kuulajale metsikult segati, kuid keda sellest hoolimata läbi segajate vihase lõrina siiski visalt kuulati. Informatsioon võimu kuritegudest hakkas nii või teisiti jõudma ka tavalise nõukogude kodaniku teadvusesse.

Punane terror jätkus, kohtuveskid registasid väsimatult edasi, salamõrvad ja psühhiaatrilised haiglad hävitasid teisitimõtlejaid. KGB lõi juurde organiseeritud vastupanuliikumise avastamise ja hävitamise osakondi. Lisaks Mordva omadele loodi Permi oblasti metsades uusi poliitilisi sunnitöölaagreid kuhu topiti järjest juurdetekkivaid nõukogude dissidente.

Väliselt näis, et olukord kogu Suurel Nõukogudemaal on siiski võimudel kontrolli all: nuhid nuhkisid, koputajad koputasid, telefonikõnesid kuulati pealt, ajakirjanduses kehtis totaalne tsensuur ja isiklikku kirjavahetust kontrolliti. Tohtu kontrolli- ja repressiivaparaat töötas, et häirida, moonutada, tõkestada informatsiooni levimist ja vahetamist impeeriumi eri osade vahel, rääkimata suhetest välismaaga. Kuigi omakirjastuslik tegevus põranda all jätkus ning mõningane ideede ja teabevahetus impeeriumi piires toimus, polnud ometi mingit otsustavat pööret veel võimalik tunnetada ega näha ka mõnd päästvat valguskiirt impeeriumi kammitsaist pääsmiseks.

(SALAKOOSOLEK)

“Meie ees on hambunirelvastatud salakaval vaenlane, kes oma repressiivorganite ja professionaalse nuhiarmeega meie ümber püüab kontrollida igat meie liigutust, püüab aimata ja avastada igat meie ettevõtmist, et siis hetkel kui hakkame totalitaarsele süsteemile ohtlikuks muutuma - meid rabada, isoleerida, hävitada.”

“Mis hetkest alates muutub üksikisik süsteemile ohtlikuks?”

“Sellest hetkest, kui ta saab nägijaks, ajab selja sirgu ja leiab mõttekaaslase.”

“Meid on siin isegi rohkem, me oleme seega eriti ohtlikud!”

“Võib arvata küll. Kui süsteem näeb kolme vandekaaslast omavahel sosistamas, valdab teda kabuhirm. ...

“Praegu tundub, et siiani pole me veel nende vaatevälja sattunud. Kuid selles ei maksa kunagi liigselt kindel olla.”

“Ma ei taha midagi esile manada, kuid me peame harjuma võimalusega, et varem või hiljem see juhtub. Seda hetke saame omalt poolt vaid edasi nihutada. Kutsun meid kõiki veelkordselt üles olema äärmiselt ettevaatlikud oma askeldustes ja hoolega jälgima kõiki konspiratsiooni eeskirju. Kui keegi meist peaks märkama pisematki ebakõla või suurenenud tähelepanu oma isikule, tuleb sellest viivitamatult teistele teavitada.”

Olime kaunil suvepäeval kogunenud kokkulepitud kohta Pääsküla rabas. See oli meie tavapärane töökoosolek. Püüdsime taolised välikohtumised alati muuta konspiratsiooni harjutusteks. Tulime erinevaid teid pidi, jälgides hoolega ümbrust ja tehes oma tulekumarsruudil kõrvalpõikeid ning haake, et võimalikke sabasid maha raputada. Pikk, kes töötas TPI elektrotehnika laboris, lipsas sealt tagumisi radu pidi Nõmme alla, mina lähtusin kesklinnast

ja kasutasin trammi ning elektrirongi. Panile oli see kodukant, kuna elas Tähetorni 33. Kasutasime suhtlemisel ainult hüüdnimesid. Kalju Mätikut hüüti Pikaks. See nimi polnud küll eriti peitev, sest ta oli tõesti kasvult pikk. Artem Juskevitš oli Pan oma Lääne-Ukraina - Poola päritolu tõttu. Mind hüüti Habeks või Jeesus(-habemeks), kuna meie tutvumisel kandsin võimast habet. Nüüd kohtusime ajastatult noores hõredas männistikus ning võtsime kohad sisse väikesel kõrgendikul. Asetusime üksteise suhtes nii, et võisime pilguga kontrollida igatiüks ühte kolmandikku sektorit üle teiste peade. Metsaalune õhkus pealelõunases päikeses ja lebasime pehmel samblavaibal end mõnusalts välja sirutades. Pan, kes oli juttu alustanud, süütas oma järjekordse Priima, tõmbas paar sügavat mahvi ja jätkas.

“Me peame olema oma vaenlastest kavalamad ja jõulisemad. Mingil juhul ei saa me praegu lubada poolelioleva töö katkestamist. Me ei saa juba valmisoleva materjali levitamise peale mõelda enne, kui kõige olulisem on valmis. Seni oleme sunnitud looma sahtlisse. Me ei saa ka tegijate ringi oluliselt laiendada. Peame hakkama saama olemasolevate jõududega, kuid peaksime suutma ennast ületada, oma ponnistusi intensiivistada. Keegi ei tea, millal meie aeg ootamatult otsa saab või katkestatakse.”

“Kuldsed sõnad...”, laususin ma vaikselt samblasse, kuid Pan oli mu pominat kuulnud, tegi pausi, kergitas kulmu, osutades sõrmega minu poole. Sain vihjast aru - mõnedki asjad, mis sõltusid minust kippusid venima. Meil oli käsil suuremahuline kirjastustöö ja välja kujunenud eriline tööjaotus. Kõigepealt toimus nn. ajurünnak mingil kindlal teemal. See kestis mitu raundi, kusjuures püüdsime vestlusringi tõmmata ka usaldusväärsemaid spetsialiste antud alal. Seejärel pani Pan kokkuvõtte paberile. Seda redigeeriti-korrigeeriti, täpsustati sõnastust kuni valmis käsiloleva peatüki lõpp-variant. Käsikiri valmis venekeelsena. Olime otsustanud, et nii on kõige otstarbekam, sest kõik need olulised dokumendid pidid kohe ilmuma nii eesti kui ka vene keeles. Panil olid suured kogemused sedalaadi programmdokumentide valmistamisel. Koos Sergei Soldatoviga olid nad olnud osalised Nõukogude Liidu Demokraatliku Liikumise Programmi ning Strateegia ja Taktika väljatöötamisel ja küllap ka nende dokumentide põhitegijad.

Minu osaks jäi venekeelse variandi tagasitõlge, eestikeelse maketi valmistamine eelneva keelelise korrektuuriga ning tasafilminegatiivi valmistamine. Loomulikult ei teinud ma seda tahtlikult, kuid mitmel põhjusel kippus minu tööloik venima: päevane põhitöö Tallinna Soojus- ja Elektri jaama tehnika osakonnas, seltskondlik tegevus õhtuti kultuuriülikooli ringides ja kalligraafia ühenduses, kodune elu ja muud taolised kohmakad vabandused, kusjuures põhjuste hulgas oli ka osake isiklikku boheemlasikkust. Mõistagi nõudis töö käsikirjadega ranget konspiratiivsust. Toimetasin seda õhtuti ja ööseti tehnikaosakonna ruumides, kasutades tasafilmide valmistamisel ERA-nimelist paljundusaparaati. Nojah, kahtlemata tulnuks muud hovid tagasi tõmmata ning keskenduda salatõlle. Aga see on nüüd tagantjärele-tarkus. Siis, tollel 1974. aasta suvel tundus, et aega veel on laialt.

(KÕRVALPÕIGE – PAN ARTEM JUSKEVITŠ)

Lääne-ukrainlastele tehti nii nende kodumaal kui ka nõukogude metropolis Moskvas ja Leningradis takistusi kõrgkoolidesse pääsemisel. Nii sattus noor Artem Juskevitš keskkooli lõpetamise järel 1949. aastal peale ebaõnnestunud katseid Kaasani ja Leningradi kõrgkoolidesse sisse pääseda, saatuse tahtel lõpuks Tallinnasse. Tema suureks rõõmuks võeti ta ilma pikemata vastu TPI ehitusteaduskonda. Eneselegi ootamatult oli ta jõudnud kohta ja rahva sekka, kus ta tundis end vabana ja kus teda ei ahistatud tema rahvuse tõttu, nagu ta oli seda kogenud Ukrainas ja Leningradi kõrgkoolide vastuvõtukomisjonides. Kiirelt seltsiv, terane ja ettevõtlik noormees tutvus ning peatselt ka abiellus kena eesti neiega. Loonud Lehtega ühise pere oli Artem sunnitud õpingud TPI-s katkestama ja asuma tööle. Samas alustas ta majaehitust grundil Tähetorni tänav 33. Oma põhimaja kavandas ta avara ja turvalise. Kuid abiliste puudumisel edenes töö vaevaliselt. Perre sündis tütar Ingrid. Oma õpinguid TPI-s ei saanudki ta jätkata. Kuid ta oli iseõppija. Aastatega kogunes talle aukartustäratav raamatukogu nii tehnilise kui ka filosoofiaalse kirjandusega, mida ta süstemaatiliselt läbi töötles. Igal vabal hetkel oli tal nina raamatus - iseloomustasid teda tema lähikondsed ja sõbrad sellelt perioodilt. Ta omandas kiiresti eesti keele ning luges vabalt eestikeelset kirjandust. Ta valdas vene, poola ja mitmeid teisi slaavi keeli ning saksa keelt.

Suurelt ettevõetud betoonmaja ehitus Tähetorni tänaval kippus käima talle ülejõu. Tekkinud tuberkuloosi käis ravimas Krimmi sanatooriumites. Siin aga kohtus ta mitme vene demokraadiga, näiteks kindral Grigorenkoga, kellega lõi sidemed, mis mängisid otsustavat rolli tema maailmavaatelises küpsemises ja edaspidises elus. Artem Juskevitšist sai Nõukogude Liidu Demokraatliku Liikumise üks looja ja propageerija, ta oli 1969.a. ilmunud NLDL programmi üks koostajaist ning kooskõlastaja.

Imetlusväärne oli Pani erudeeritus ja tööjõudlus. Mingil määral hämmastas see teda ennastki. Oma sünnipäeval 2.02.1971.a. vastas ta oma sõprade ja võitluskaaslaste õnnitlustele nii: “Suurepärase on olla 40-aastane, küps, rahulik ja läbinägelik selle suhtes, mis ja kes meid ümbritseb, mis oli, on ja tuleb!”

Elavalt on minu mällu jäädvustunud Pani kuju 1974-nda aasta sügis-talvel, kus kulmineerus Musta Kassi ohtrate variantide, lõpetatud ja pooleliolevate peatükkide puhtakirjutamine. Selle töö raskus lasus täielikult Panil. Meie püüdsime Pikaga Tähetornis käia abiks nii tihedalt kui võimalik, vahel koos, kui mõni teema vajas läbivaidlemist ja otsustamist, valdavalt aga vaheldumisi, vastavalt sellele, kuidas töö ja perekondlik elu võimaldas. Tavaliselt nihkus see ikka õhtusele või lausa öisele ajale. Eelistasin tulekul marsruut-taksot, mis võimaldas kinni pidada mistahes kohas. Sõitsin harilikult Kadaka pst. ja Tähetorni nurgast mööda ja väljusin peale raudteeviadukti Kadaka puiesteel. Möödasõidul sai heita pilk valgustatud tänavale ja telefoniputkale viadukti ees ning veenduda, et seal pole pargitud mõnd kahtlast autot ega tolkne juhuslikku nuuskijat. Pani majale Tähetorni 33 sai läheneda mitmelt poolt. Valisime tulekul erinevaid teid ja püüdsime samas ka kontrollida, et maja ümbruses õhk puhas oleks. Oli ka kokkulepe, et kui põleb lambike välisukse kohal, siis pole tulek soovitatav. Pani betoonmaja oli pimedal ajal tõeline tondiloss.

Ta oli hea suhtleja ning vaimustav diskuteerija. Dispuutides oli ta arvestatav vastane mistahes tasandil oponendile. Kuigi olin Panist vaid kaheksa aastat noorem, oli ta minule tõeline guru ja sõber. Õpetajana tark, selge, otsekohene, õiglane ja sugestiivne. Pan, olles küll rahvuslane, oli ta maailmavaatelt demokraat ja vaba-demokraatliku ideoloogia ning loodusõigusliku filosoofia innukas propageerija.

(KÕRVASÜGAJAD, JU-JU)

Olin sattunud n.ö. Pani käe alla mitmete heade tuttavate soovitusel kuskil aastatel 1967-1968. Sel perioodil pulbitses üsna vilgas kultuurielu hiljuti loodud Tallinna Kultuuriülikooli raames. Osalesin selle kunsti- ja muusikaajaloo loengutel. Ants Tamme, kellega töötasime koos Tallinna Soojus- ja Elektrijaamas ja kellega olime head semud, tiris mind ka muusikakuulamise ringi, keda vedas entusiastlikult muusikaajaloolane Johannes Jürisson. Sellest ringist kujunes omakorda välja vahva sõpruskond, kes end hakkas hiljem nimetama Kõrvasügaajateks. Käidi koos jalgsimatkadadel, kultuuriloolistel uurimisretketel, organiseeriti dispuute, juhendajaiks oma ala spetsialistid eesti filoloogid, filosoofid, teosoofid ja kirjandusteadlased, kelledest mitmedki rahvuslikult meelestatud tegelased olid ametliku nõukogude ajaloo- ja kultuuripoliitika põlualused. Nii või teisiti ühendas ja ülendas see seltsitegevus paljusid seni kõrvalseisnud või võimudepoolt kõrvalelükatud inimesi. Kuid peab ütleva, et kuigi rahvuskultuurilisest küljest Kõrvasügaajad vastandusid nõukogude kultuuripoliitikale, siis otseselt teravaid poliitilisi ja ideoloogilisi probleeme püüti teadlikult vältida. Ants oli siin leidnud ka omale hea seltsilise Hille, kes eesti filoloogina töötas Rahvusraamatukogus ning oli aktiivselt tegev ka nn. kodu-uurijana. Peatselt nad ka abiellusid. Ühel perioodil käisime tihti Antsu-Hillega koos bridõi mängimas ja muusikat kuulamas Ju-ju juures. Ju-Ju-ks hüüdsime Oleg Tjutrumovit, sest tema nime õigesti väljaütlemisega tekkis alati raskusi. Oleg oli ülimalt erudeeritud inimene, pärinedes vene aristokraatlikust suguvõsast. Ta töötas Eesti filharmoonias sümfooniorkestri direktorina ja tal oli kodus üks rikkamaid plaadikogusid ooperi- ja sümfooniamuusikast. Ju-ju oli suurepärane propageerija ning mõnikord kuulasime tundide kaupa plaadimuusikat koos huvitavate kommentaaridega. Ju-ju-l oli veel üks kõrvalharrastus - maalimine. Ta oli avastanud enda jaoks värvide maailma, maalides muusika saatel suuri abstraktseid lõuendeid. Põhiliselt küll papp-alusele maalitud kirevad pildid katsid ta kodu kõiki seinu. Koos valju sümfooniamuusikaga hakkasid nad lausa elama ning täiendasid üldmuljet.

Ju-ju-l oli suur tutvuskond ning tihti oli tal külas kunstnikke ja haritlasi Leningradist ja mujalt. Ja muusikakuulamise kõrval toimus Ju-ju majas teinekord ka ägedaid poliitilisi diskussioone. Siin vahetati põrandaalust kirjandust ning informatsiooni. Äkitselt sattusin minagi selle kõige keskele ja osanikuks ning see muutis oluliselt kogu minu senise elu. Ühel päeval kutsus Ants mind tööjuures kõrvale ning küsis sosinal, kas ma saaksin õhtul kella viie paiku Ju-ju poolt läbi astuda. Ta tahtvat mind kellegagi tuttavaks teha. Läksin suure huviga. Ju-ju võttis lävel vastu, vabandas, et on rõdul maalimisega ametis, kuid tutvustab mind ühe usaldusväärse sõbraga. Sõber tõsis tugitoolilt kamina kõrval. Ta oli lühemat kasvu, vurrude ja veidi turris juustega isand, kustutas hoolega sigareti, viska selle kaminasse, astus reipalt ligi ning ulatas naeratades käe. Vabandas kohe, et ta eesti keel kõlab veidi kangelt ja küsis, et kas ma teen sellest numbrit. Ta tegi ettepaneku väikeseks jalutuskäiguks. "Jätame majaperemehe tema boheemlaslike harrastuste juurde ja ärme sega talle vaimu pealetulemist." Sellise lõõpimise saatel väljusime aeda. Uus tuttav oli sundimatu käitumisega ja meie vahel ei tekkinud juba sellest esimesest kokkupuutest mingit võõristust. See isik oli Pan.

Eesti oli muutunud Pani teiseks kodumaaks, kelle ajalugu ta uuris ja tundis paremini kui paljud eestlased ise. "Mul on kaks kodumaad – Ukraina ja Eesti", ütles ta uhkusega. "Ja ma tänan kõiki jumalaid, et saatus mind siia juhtis. Sest Eesti on ka nõukogude impeeriumi lagunemise ja kõigi orjastatud rahvaste vabanemise võti. Kui Eesti saab vabaks, saavad tema eeskujul vabaks ka kõik teised ja ka minu Isamaa – Ukraina!"

“Nii või teisiti, meie kiisu piirjooned hakkavad juba ilmet võtma. Kui teha mingit kokkuvõtet, siis Must Kass käsitleb Vastupanuliikumise strateegiat ja taktikat küllalt laias haardes ja mahus, et olla tarvilikuks käsiraamatuks põrandaaluse võitluse pidamisel nii üksikute võitlusgruppide tasemel kui ka tõelises organiseeritud sissisõjas. Ta sisaldab filosoofilisi-ideoloogilisi aluseid, avab nõukogude totalitaarse süsteemi olemuse, analüüsib rahvuslike vabastusjõudude lüüasaamise põhjuseid minevikus, pakub receiimi langemise võimalikke variante, käsitleb õiguslikke ja juriidilisi norme ning konspiratsiooni põhiolemuseid põrandaaluseks võitluseks. Siin on esitatud eesti demokraatide üldstrateegia ja taktikalised võitlusmudelid ning eeltingimused eduks. Need peatükid on meil läbi arutatud ja need on ka juba paberil. Milliseid teemasid ja probleeme peaksime veel lisama?”

“Mulle tundub et teemade ringi ei tohiks mingil juhul enam suurendada, muidu ei lõpeta me seda tööd kunagi. Samuti võiks koondada sarnaste teemade kordused, eriti ma mõtlen ohtraid kriitikanooli senise vastupanuliikumise poliitilise võitluse taseme suhtes mida korratakse pea igas peatükis.”

“Proše panove,” läks Pan elevile. “Kui te räägite siin eestlaste suuremast poliitilisest küpsusastmest, siis selle erilisel kõrgema taseme seaksin ma küll kahtluse alla. Kas tohib küsida, milles see kõrgem tase võiks väljenduda? Praegusel hetkel tudub suurem osa eestlastest nõukogude olekleja mõnusa uimas ega taha märgata ümbritsevat ebaõiglust, ei julge ei enese ega ligimese väärikuse ja õiguste kaitseks välja astuda. Vahel tundub, et süsteem kestab veel ainult tänu meie inertsusel. Seepärast tuleb nõukogude ollus inimeste mõtlemistest välja peksta, nii tüütu kui see ka ei tundu.”

“Võimalik, et kõiki politoloogia põhitõdesid poleks tõesti vaja üksipulki lahti hakata kirjutama. Kuid uskuge mind, paljude teiste rahvuste jaoks on see hädavajalik. Kui me tahame koostada universaalset võitlusõpikut, peame arvestama erineval ettevalmistuse tasemel olevate ja erineva lorususastmega inimestega. Meie käsiraamat peab avama ka kõige lootusetuma nõukogude oleskleja silmad ümbritseva inimvihkajaliku receiimi suhtes, aitama tal mõista, et kuni ta ei asu oma vabaduse eest võitlema, on ta muudetud oma ükskõiksuse ja osavõtmatusega süsteemi kuritegude kaasosaliseks ja tööriistaks.”

(KÕRVALEPÕIGE – “MUST KASS”)

Oli eelnenud terve aasta või rohkemagi jooksul diskussioone ja vaidlusi teemade osas, mis võiksid moodustada Vastupanuliikumise Strateegia ja Taktika, ja kellele ja milleks seda vaja oleks. Mustaks Kassiks hüütav kirjatöö oli kavandatud ühelt poolt järjeks 1972. aastal ilmunud Eesti Demokraatliku Liikumise Programmile (andsime töö käigus talle nimeks Suur Siga - silmas pidades võimude kokkumust ja raevu, mida selle dokumendi ilmumine võiks neis tekitada), teiselt poolt aga pidi teda saama kasutada iseseisva juhendmaterjalina põrandaaluses võitluses, nõukogudevastase vastupanuliikumise käsiraamatuna. Suure Sea kõrval pidi Must Kass jõudma võimalikult paljude rahvuslaste käsutusse NLiidus, olla seal eeskujuks ja üleskutseks eesti demokraatide omadele analoogiliste liikumiste tekkimisele ja jõupingutuste koordineerimisele.

Konsulterisime ja tutvustasime käsitlevaid teemasid mitmegei usaldusväärse isikuga ja rühmitusega, kuid kui lootsime ja püüdsime neid endid kaasata praktilisse loometöösse, kukkusid nad ära, lõivad kartma. See pani Pani alati nõrdima. Just need, kellel oli võimeid ja oskusi paljudel teemadel kaasa rääkida, kellel oli vastav (küll nõukogude) eriharidus sotsioloogia, psühholoogia või ajalooteaduste alal, ei riskinud end illegaalse tööga siduda. Küllap ei sattunud me ka õigetele isikutele.

Olime kohanud mitmeid põhjendusi ja ettekäändeid mittesekkimise ja otsesest poliitilisest põrandaalusest võitlusest eemalejäämise õigustamiseks.

N.õ. soojad lehed Pani trükimasinast, hiljem ka juba otse käsikirjaleheküljed läksid eestikeelsesse tõlkesse. Olime otsustanud, et selline töökorraldus on kõige otstarbekam. Kuna kõik juhendmaterjalid pidid üheaegselt levima ka venekeelseina, silmas pidades kogu Nõukogude Liitu, siis valmis just see variant eelkõige ja jäi ära tülikas edasi-tagasi tõlkimine. Kuigi Pan luges ja rääkis eesti keelt piisava soravusega, eelistas ta kirjakeelena vene keelt. Ka oli Pan ainus meie seast, kes üldse suutis seda materjaliuputust läbi filtreerida ja süsteemselt Musta Kassi raamidesse vormida. Pani energia ja suutlikkus oli tõesti aukartustäratav. “Ma imestan isegi”, ütles ta õlgu kehitades, “näpud lihtsalt kihutavad kirjutusmasina klahvidel ja ma olen sunnitud neid sealt aegajalt sealt lausa vägisi lahti kiskuma, et järjekordset sigaretti süüdata”. Pan oli üks kirglikumaid suitsetajaid, keda ma olen kohanud. Ma ei tea, mitu pakitait ta iga päev ära tõmbas, kuid sageli ta süütas eelmise sigareti järgmist. “See on minu mootorikütus”, tavatses ta öelda. Sellel 1974 aasta suvel oli Pan end kroonutööst täiesti lahti võtnud ning pühendus täielikult Mustale Kassile.

“Lastaks meil ainult lõpetada!”

Millised ka polnud mõttevahetused ja dispuudid nendel väliistungitel, nende paaritunniste mõttemaratonite juurest oli kurb ja masendav tulla uuesti nõukogude logejalikku argiellu ning rutiini.

Kuid pöördume tagasi selle suve kirjeldatava väliistungi juurde Pääsküla raba õhtuses mõnuses päikeses. Aegajalt tõusis keegi meist ja tegi pesitsuskoha ümber suurema ringi, et veenduda, kas vaenujõud pole meid jälgima asunud. Seekord tundus, et õhk oli puhas ja me polnud endaga sabasid kaasa toonud.

“Huvitav kui kaugelt nad siin metsas pealt kuulata suudavad?”

“Huvitav oleks ka teada, mida juhuslik pealtkuulaja arvaks meie suure sea ja musta kassi juttudest, kindlasti jätaks see meist kummalise mulje.”

Kuid loomulikult polnud meie arutelud kõrvalise kõrva jaoks ja me olime alati valvsad.

Alates küll kaugemalt tõstis Pan lõpuks üles probleemi, mis on ka käesoleva raamatukese põhiteemaks.

“Oleme välja kujundanud eesti demokraatide üldise võitlusstrateegia, mille üheks iseloomulikuks tunnuseks on mõistmine, et nõukogude totalitarism ja kolonialism on mitte ainult eesti, vaid kõigi nõukogude impeeriumi ikestatud rahvaste ühine vaenlane. Lähtume reaalsest seisukohast, et ei Eestil ega ühelgi teisel rahval ei õnnestu üksinda end lahti rebida koloniaalsest sõltuvusest. Vabanemine võib kõne alla tulla vaid tingimusel, et vabastusliikumine haaraks kasvõi osaliselt ka teisi sõltuvaid rahvaid. Kolonialism peab murtama kogunisti! Seepärast on totalitarismivastases võitluses edu saavutamise esmatingimuseks liitlaslikud ja reaalset vastastikku toimivad suhted kõikide demokraatlike vabastusliikumistega eri rahvaste tasandil ja esmajärjekorras isiklike kontaktide abil. Väljaastumised nõukogude koloniaalimpeeriumi ühes osas peavad esile kutsuma väljaastumisi ka teistes osades. Meie strateegiliseks eesmärgiks on vabastusvõitluse stimuleerimine satelliitmaades: Poolas, Tšehhoslovakkias, Ungaris jm. Mistahes NLiidu sündmused peavad vastukaja leidma ka seal. Ja mistahes sealsed sündmused tuleb siin aktiivselt toetada. Eriline osa langeb ka eesti emigratsioonile ja pagulaskonnale, kes peaks looma ühtse bloki eelkõige endi poliitilistest grupeeringutest, seejärel asuma liitlaslikesse sidemetesse teiste NLiidust sõltuvate rahvaste pagulastega kui ka kõikide muude Ida-Euroopa rahvaste emigrantide ning pagulastega. Esmajärjekorras peaks pagulaskond töötama vastu Lääneriikide mistahes abile, mida need annavad NLiidule, tänu millele ka nõukogude receiim siiani on püsinud.

Eesti demokraatide taktikaliseks ülesandeks on võitlusvõimeliste illegaalsete gruppide loomine koos võitluse legaalse vormide kasutamisega kõikjal, kus see on võimalik ja omab efekti. Meie võitlus peab toimuma kõigil rinnetel ja kõigi receiimiga sõjapidamise reeglite kohaselt, arvestades reaalseid vahendeid ja reaalsel olukorda. Võitlusest tuleb kõrvaldada igasugune diletantlus ja asjaarmastajalik lähenemine. Meie programm ning strateegia ja taktika käsiraamatud peavad aitama igal juba olemasoleval ja loodaval receiimivastaste grupil muutuda võitluslikuks taktikaliseks üksuseks, kes tegutseb distsiplineeritult ja täidab jõukohaseid ülesandeid on omaalgatuslik ega kükita niisama asjatult pöranda all.”

“Härrased, pörandaalused! Me oleme eelnevalt plaanitsenud ja soovitanud igasuguste sidemete loomist ning pidanud seda võitluse koordineerimise ja hoogustamise seisukohalt väga tähtsaks. Kuid tõttõelda puudub meil tõhus infovahetamise süsteem ja meetod illegaalseks tööks. Arvestada tuleb, et võimud on teinud tingimused selleks maksimaalselt raskeks.

Praegu on osutunud gruppidevahelise sideme pidamise üheks mooduseks nn. kullerite kasutamine. Kuid see on kohmakas. Kasutada saab sugulasi või usaldatavaid tuttavaid, kes pole otseselt seotud pörandaaluse tööga, kuid pealegi pole kerge selliseid vahendajaid leida. Seega sidemepidamiseks saab selline viis olla vaid ajutine.

Kuidas kokku leppida salakohtumisteks?

Kuidas anda teada kulleri saabumisest nii, et sõnum jõuab ainult adressaadile?

Kuidas selleks kasutada ametlikku telegraafi ja postiteenuseid?

Kuidas telefoni teel edasi anda ja vastu võtta salasõnumeid ilma, et see ärataks organite huvi?

Kas olete asja uurides leidnud mõne olemasoleva salasõnumite vahetamise süsteemi, mida võiks meie tingimustes rakendada, või peame selle ise välja mõtlema?”

Kalju raputas kurvalt pead. “Avalikus raamatukogus ma küll mingit salakirjadesse puutuvat kirjandust ei avastanud. Võimalik, et erifondist võiks leida sõjaaegsete spiooniteadete vahetamise kohta mingit materjali, kuid sinna ei pääse löögile. Need mõned inglise ja vene spioonide poolt kasutatavad süsteemid, mille kohta mul on õnnestunud nende memuaaridest vihjeid saada on liiga kohmakad ja reeglina vajavad võtmete jaoks mingeid teatud raamatuid, mida mõlemad pooled peavad omama, et üksteisest aru saada. Arvan, et otseselt rakendatavaid salakirjasüsteeme me ei leiagi.”

Olin ka ise probleemile mõelnud, kuid polnud kuhugi välja jõudnud. Lapsepõlves, kooliajal meeldis paljudele igasuguseid salakirju koostada ja neid lahendada. Kuid need olid lihtsad ja primitiivsed, milles tavaliselt igale tähele vastas mingi teine tähis või kujund. Sedasorti ülesannet lahendati katse-eksituse meetodil tuginedes lausloogikale. Varsti ei pakkunud need ülesanded enam pinget. Kõige keerulisem süsteem, mille olin leidnud,

põhines morse tähestikul. Juba see, kui jätta ära tähevahed muutis lahendamise raskeks. Kriipsude-punktide asemel võis kasutada ka tähti, printsiibil näiteks, et kõik täishäälikud olid kriipsud ja kaashäälikud punktid, tähevahedeks, kui seda üldse taheti, mõni võõrtäht: x, y ja z. Esimeste taoliste ülesannete lahendamine oli küll juba suuremat järku pähkel ja nende kallal tuli teinekord tükk aega pusida. Kui aga süsteem selgeks sai, ei olnud ka nende dešifreerimine eriline probleem. Muidugi kõrvalisele isikule, kes asjaga tegelenud polnud või kellel polnud nutti taolisteks nuputusharjutusteks, võis ka selline salakiri lahendamatu näida. Üks põhiline puudus, mis taoliste salakirjade puhul kohe silma hakkab on see, et kohe on näha, et tegu on salakirjaga - läbisegi numbrite või sodi-pudi tähtede kogumiga. Kuid kui see oli vaid koolipoiste mäng ristsõnamõistatuste koostamise-lahendamise laadis, siis praegu vajasime tõsist tähtsate salasõnumite vahetamise varianti, mis poleks liigselt keeruline, kuid tõhus ja turvaline.

Kirjeldatava päeva kokkuvõtteks pidime tõdema, et üks pörandaaluse võitluse väga oluline vajadus – informatsioonivahetamise ja sidemepidamise salastatud ja turvaline süsteem puudub ning tuleb kindlasti ja kiiresti kuid ikkagi kõike muud tööd katkestamata luua.

Sukeldusime töösse. Mängisime omavahel läbi igasuguseid mooduseid, kuidas üksteisega kontakti võtta, kuidas üksteisele jätta mingeid märke või sõnumeid, mis pidid kontaktiotsimisel hoiatama või suunama, ja mis kõrvalisele pilgule pidid jääma märkamatuks. Kuid tundisime kohe, et see polnud see, mida vajasime. Siis aga ühel sama 1974.aasta suvisel õhtul teatas Kalju pidulikult, et põhimõtteline lahendus on leitud ning asja rakendamist võiks kaaluda.

Kalju oli avastanud lihtsa meetodi, mille abil võis salasõnumeid peita tavalisse kirja ja muul viisil ilma, et see kõrvalisele isikule silma ei hakkaks.

Peale mõningast tutvumist olime kõik kolmekesi sellest ideest vaimustuses. Nüüd tuli praktilised variandid välja töötada ja omavahel läbi mängida. Seejärel aga vormistada.

II SAMAS-SALAKIRJASÜSTEEMI ÜLDKIRJELDUS

(PÕHIIDEE)

SAMAS-SALAKIRJA PÕHIIDEE

on salastatava sõnumi šifreerimine eri arvsüsteemi arvudega ja šifri peitmine-maskeerimine erinevatel viisidel. (SAMAS = SA - salastamine + MAS - maskeerimine)

Üleminek 10nd-süsteemi arvudest erinevatele (madalamatele) arvsüsteemidele avab šifreeringu maskeerimisel uusi ahvatlevaid ja fantastilisi kasutusvõimalusi, milles te käesolevat raamatut jälgides ka veenduda võite.

(ARVSÜSTEEMID)

Vaatleme põgusalt neid erinevaid arvsüsteeme.

Meile kõige tuttavam on loomulikult kümnendsüsteem, mille ühekohalisi numbreid on teatavasti 10 tükki ja need on: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ja 9. Edasi muutuvad arvud juba kahekohalisteks: 10, 11 jne. Et *null* on ka number, siis on igas arvsüsteemis ühekohaliste arvude suurim number alati ühe võrra väiksem, kui näitab süsteemi alusnumber. 10nd-süsteemi puhul seega 9.

Analoogiliselt on 9nd-süsteemis 9 ühekohalist numbrit: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ja 8;

8nd-süsteemis 8 numbrit: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6 ja 7;

7nd-süsteemis 7: 0, 1, 2, 3, 4, 5 ja 6;

6nd-süsteemis 6: 0, 1, 2, 3, 4 ja 5;

5nd-süsteemis 5: 0, 1, 2, 3 ja 4;

4nd-süsteemis 4: 0, 1, 2 ja 3;

3nd-süsteemis 3: 0, 1 ja 2;

ning lõpuks kahendsüsteemis 2 numbrit: 0 ja 1.

SAMAS-salakeerimise meetod võimaldab rakendada kõiki neid arvsüsteeme ja igal variandil on omad head ja vead ning optimaalne kasutuspiirkond.

(TÄHESTIK)

Üks põhiline sobiva variandi valikut määrav tegur on kasutatav **tähestik**.

Vaatleme siin kahte eesti tähestikku.

1. Eesti tähestik võõrtähtedega

(nagu see on antud "Õiguskeelsuse sõnaraamatus", Tallinn 1960):

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, š, z, œ, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y – kokku 32 tähte.

2. Eesti tähestik (ilma võõrtähtedeta):

a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, õ, ä, ö, ü – kokku 24 tähte.

Kuidas ja millist arvsüsteemivarianti kasutada nende tähestike šifreerimisel? Millised on erinevate arvsüsteemide võimalused?

Alustame kahendsüsteemist. Nagu eelpool leidsime, saab ühekohalise kahendarvuga asendada kahte tähte.

Kahekohalise kahendarvuga saab asendada $2 \times 2 = 4$ tähte. Kolmekohalise kahendarvuga $2 \times 2 \times 2 = 8$ tähte,

neljakohalise kahendarvuga $2 \times 2 \times 2 \times 2 = 16$ tähte. Viiekohaline kahendarv võimaldab juba šifreerida

$2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 = 32$ tähte ehk meie täistähestiku.

Kuuekohaline kahendarv aga kataks juba 2 astmel 6 ehk 64 tähekohta. Jne.

Analoogiliselt talitame teiste arvsüsteemide puhul, üldjuhul astendades süsteemi alusnumbrit kohanumbriga.

Seega näiteks kolmekohaline viiendarv kataks $5^3 = 5 \times 5 \times 5 = 125$ tähekohta. Arvutustulemused kõigi vaadeldavate arvsüsteemide puhul on koondatud järgnevasse tabelisse.

(SALASTAMINE)

Teeme läbi salastamise protseduuri praktilise näite varal.

Oleme oma partneriga (Kaljuga) eelnevalt kokku leppinud, et peame salastatud sõnumivahetust VIKA-variandis, s.t. šifreerime sõnumi viiekohaliste kahendarvudega ja maskeerime (peidame) selle siis tavalisse kirja.

NÄIDE 1

1) Tahaksin partnerile saata salastatud teate selle kohta, et seoses asjaolude muutumisega lükkub varem kokkulepitud kokkusaamine edasi.

Koostame järgmise SÕNUMI: *KOHTUME NÄDAL HILJEM (18-tähte)*

2) Salastamisel kasutame võtit, mille moodustamist soovitas Kalju omaloomingulise võtmelause abil. (Kuna sobiva võtme leidmine on salastatuse kaitse seisukohalt erakordselt suure tähtsusega, siis peaks ta olema piisavalt pikk ja ei tohiks olla lihtsalt mõni eestikeelne sõna või lause, mida eestikeelset sõnavara sisalduva

kastide arv on võrdne salastamisel kasutatava arvsüsteemi näitajale. Meie näite puhul tuleb tähestik jagada seega kaheks. Kirja tinglikku osa hakatakse kirjutama rangelt järgides šifreerimisel saadud numbritejada ja vastavalt sõnade esitähiti valides neist kastidest. Iga numbri maskeerimiseks kasutame kahte sõna, mille esitähed võtame ükskõik kummast, kuid ühhest kastis – kui tahetaks maskeerida **0** ja eri kastidest, kui maskeeritakse **1**.

Jätkates süsteemi kirjeldamist poolelioleva näite abil, püüame saadud numbriterida maskeerida tavalisse kirja. Kirja võime kirjutada ükskõik millises meile tuntud keeles, kasutades vaid selle keele vastavat tähestikku. Kuna meie kirjutame oma kirja eesti keeles, siis kasutame 24-tähelist eesti tähestikku: A B D E F G H I J K L M N O P R S T U V Õ Ä Ö Ü.

Kindlusastme tõstmiseks on otstarbekas teha veel üks vaheoperatsioon: SEGAME tähestiku enne kastidevahel jagamist.

(TÄHESTIKU SEGAMINE)

6) Tähestiku segamisel kasutan SEGAMISVÕTIT, mille moodustan kokkuleppelise võtmelause abil. Üldjuhul tuleks leida iga eri võtme jaoks oma võtmelause. Antud näites leppisime Kaljuga kokku, et kasutame segamisvõtme loomisel sama võtmelauset, mis salastamise juures, kuid hakkame võtit välja kirjutama selliselt, et võtme algul sõnade kolmandad tähed, siis teised ja lõpuks esimesed. Väljakirjutatud tähestiku segamiseks asun võtmetähtede väljanõppimisele - märkides võtmetähiti tähestikus mahatõmbamise või allajoonimisega ja neid võtmetähtede järjekorras välja kirjutades. Juhul, kui satutakse juba märgistatud tähele, võetakse lähim parempoolne vaba tähestiku täht, märgistatakse see ja kirjutatakse välja. Nii talitatakse seni, kuni kogu tähestik on välja kirjutatud uues järjestuses.

A B D E F G H I J K L M N O P R S T U V Õ Ä Ö Ü (algtähestik)

N V N L A I R U L T N I H E O E Ä E A I H U S A (segamisvõti = võtmelausest 3+2+1)

N V O ... (segatud tähestik)

Võttes esimese võtmetähe (N) ja märkides allajoonimisega selle algtähestikus, kirjutame ta tähestike alla välja. Nüüd võtame teise võtmetähe (V), märgime selle algtähestikus ja kirjutame välja. Võtame kolmanda võtmetähe (N) ja kuna see täht algtähestikus on juba märgitud, märgime esimese vaba parempoolse tähe - O ja kirjutame välja. Edasi võtame ja talitame iga järgneva võtmetähega kuni kogu tähestik on ümber pööratud ning SEGATUD TÄHESTIK näeb välja selline:

N V O L A I R U M T P J H E S F Ä G B K Ö Ö Ü D (segatud tähestik - 24 tähte)

7) Moodustame nüüd maskeerimiskastid, jagades tähestiku keskelt pooleks, seega kummaski kastis 12 tähte. Korrastanud neid kastides selliselt, et kaas- ja täishäälikud oleks eraldi gruppides, võime asuda maskeerimise enese juurde. Maskeerimiskastid näevad välja nii:

A I O U	E Ö Ä Ö Ü
J L M N P R T V	B D F G H K S

8) Maskeerimist - tavalise kirja kirjutamist etteantud piirangutega - on kergem toimetada, kui kirjutada kogu numbrite joru ülalt alla. Siis saab iga arvu kõrvale hakata kirja sõnapaare kirjutama, ning kui laused kipuvad umbe minema on kerge teha parandusi. Seega alustame fiktiivse kirja kirjutamist ja tinglik tekst algab kohe peale pealkirja.

Armas õde!

1	<i>Tervitan sind</i>	1	<i>hetkel tormates</i>
1	<i>sügisest Tartust.</i>	1	<i>juba käivitatud</i>
0	<i>Saabusin kohale</i>	0	<i>mootoriga omnibussile</i>
0	<i>eile hommikul</i>	1	<i>Juht sulges</i>
0	<i>hõredas bussis.</i>	1	<i>ukse ega</i>
0	<i>Pileti ostsin</i>	1	<i>märganud kohe</i>
1	<i>küll viimasel</i>	0	<i>üht ähkvat jne. Jne.</i>

Armas õde!

Tervitan sind sügisest Tartust. Saabusin kohale eile hommikul hõredas bussis. Pileti ostsin küll viimasel hetkel tormates juba käivitatud mootoriga omnibussile. Juht sulges ukse ega märganud kohe üht ähkvat ja ukse taga

vehkivat tüdrukut. Õnneks märkas siis kui bussi juba peatusest välja tagurdas. Veidi torisedes, kuid võttis siiski peale. Prantsatasin jõuetult higisena esimesele istmele ning rahunesin maha alles Ülemiste järve ääres. Heitsin pilgu selja taha. Paar plikat itsitasid omavahel mõned pingiread tagapool, kaugemal istus vanapaar ja kõige lõpus üks sõduri vormis noormees, kes naeratas mulle vastu. Ega rohkem reisijaid polnudki. Tahtsin end keerata magama aga märkasin viimastest pingist viipamist. Sain aru, et see selge märguanne oli määratud minule. Soldatpoiss tõusis oma istmelt ning tuli otsejones minu juurde. Teretas kena naeratuse saatel ja palus luba veidi seltsiliseks hakata. Alles nüüd tundsin ta ära! See oli Maie vend Sven, kellega sain tuttavaks aasta tagasi kooli lõpupeol. Siis tantsisime Sveniga hõrkemiseni ja meil klappis üsna hästi. Nüüd punastasin sügavalt ja vabandasin oma juhmust. Sven istus minu kõrvale ning me lobisesime sundimatult kuni Tartu hakkas paistma. Leppisime õhtuks treffi. Ta on nädalasel puhkusel. Näed, mul veab alati hullupööra. Kirjutan jälle varsti ja ära kadedusest lõhki mine. Suudlen! Leena

(MASKEERIMISE VARIATSIOONE)

Näites 1 esitatud salastatud sõnumi peitmisel tavalisse kirja vajasime iga kahendsüsteemi numbri fikseerimisel kahte sõna, mille esitähed valiti ühest kastist (kui peideti 0) või kumbki eri kastist (number 1 peitmisel). Seda meetodit võiks nimetada KIRJAS MASKEERIMISE PÕHILISEKS MEETODIKS. Väikese praktika järel võib seda meetodit rakendades üsna vabalt kirjutada tavalist lihtsat kirja ning hoolega järgides etteantud numbririda, peita sinna salastatud sõnum.

Salakirjahuvilised võivad soovi korral siin ja edaspidi Samas-süsteemi omandamiseks teha harjutusi ning lahendada erinevaid salakirja ülesandeid, mis on koondatud käesoleva raamatu viiendasse ossa.

Harjutus 1. Vt. V osa.

Harjutus 2. Vt. V osa.

Põhilise kirja peitmise meetodi kõrval võib kasutada ka OTSEST ja SUHTELIST meetodit.

KIRJA MASKEERIMISE OTSESE MEETODI puhul kinnistatakse maskeerimiskastidele arvüsteemi numbrid. Näite nr.1 puhul kannavad kastid numbreid 0 ja 1 ning maskeerimisel tavalisse kirja läheb iga numbri peitmiseks vaja ühte sõna, mille esitähed võetakse numbrile vastavast kastist.

0	1
A I O U	E Õ Ä Ö Ü
J L M N P R T V	B D F G H K S

Proovime näites nr.1 salastamisel saadud numbreid peita tavalisse kirja.

Tere semu!

1	<i>Sain</i>	0	<i>ma</i>	0
1	<i>hetkeks</i>	1	<i>kurtma</i>	0
0	<i>aega</i>	1	<i>hakka</i>	1
0	<i>maha</i>	0	<i>raske</i>	jne.jne.
0	<i>istuda</i>	0	<i>on</i>	
0	<i>ja</i>	1	<i>harjuda</i>	
1	<i>sulle</i>	1	<i>õise</i>	
1	<i>kirjutada.</i>	0	<i>tööga.</i>	
1	<i>Ega</i>	0		

Harjutus 3. Vt. V osa.

KIRJA MASKEERIMISE SUHTELINE MEETOD on selline, et esimese numbri peitmiseks on vaja kaks tähte: esimene võetakse suvalisest kastist ja teine vastavalt peidetavale numbrile kas samast(0) või teisest kastist(1). Ja nüüd jätkub ülejäänud numbrite peitmine samal suhtelisuse tingimusel: iga järgmise numbri peitmiseks läheb vaja ühte sõna, mille esitähed võetakse eelmisega võrreldes samast kastist, kui tahetakse peita 0 ja teisest, kui tahetakse peita 1.

Mõlemad viimatikirjeldatud meetodid on kirjas maskeerimise puhul rakendatavad, kuigi muudavad kirjakirjutamise tunduvalt kohmakamaks. Kahendarvsüsteemi puhul (VIKA), kus kastides on 12 tähte, ei ole see veel nii tajutav. Kuid kõrgemate arvüsteemidega variantidel võib sujuva teksti kirjutamine muutuda raskeks: mida rohkemate kastide vahel tähestikku jagada, seda vähem tähti igasse kasti jääb ja valik kitseneb oluliselt. Otsest ja suhtelist maskeerimise ideed on aga edukas kasutada mitme teise maskeerimise vormi puhul.

(MASKEERIMISE MUUD VÕIMALUSED – PEITMINE TELEGRAMMI)

Telegrammi lakooniline, lühikene, kuni 20-sõnaline tekst, võib olla grammatiliselt konarlikum kui tavaline kiri. Mingit õnnitlust või tänu või niisama tervitust väljendavasse telegrammiteksti saab peita nii mõndagi

salasõnumit kui kasutada mitte ainult sõnade esitähki, vaid ka teisi ja kolmandaid ja rohkemgi tähti. Mitmesõnalise loogilise lause koostamine nendel tingimustel pole kerge kuid on peale väikest pusimist siiski võimalik.

Püüame peita telegrammi meetodil järgmise juhuslike numbrite jada, kasutades näites nr.1 loodud maskeerimiskaste.

Siinjuures võiks kasutada TELEGRAMMI MASKEERIMISE KOMBINEERITUD MEETODIT, kus sõnade esitähki võetakse otsesel meetodil vastavast nummerdatud kastist, teine ja järgnevad tähed aga suhtelisel meetodil, s.t. 0 edasiandmiseks samast kastist, mis eelnev täht ja 1 edasiandmiseks eelmisest erinevast kastist. Lepime samuti kokku, et kasutame numbrite peitmiseks sõnade **kahte** esimest tähte. Proovime seda teha praktiliselt. Olgu šifreeritud sõnum selline: 00101010101110001000101111000000000.

Maskeerimistoimingu hõlbustamiseks kirjutame numbrid välja püstitulp ja paarikaupa, kuna kasutame iga sõna kahte esimest tähte. Rida näeb siis välja selline:

00	Armas
10	Õde
10	Kes
10	SELlel
10	HEInakuul
11	Saab
10	...

jne

Maskeerimist alustasin esimese numbripaari peitmisest võttes sõna esitähki 0-kastist (näitest nr.1) ja teise tähe samast kastist teise 0 peitmiseks. Järgmise numbripaariga talitan samamoodi: esitähki võtan number 1-le vastavast kastist ja kuna teine number on 0, siis teise tähe valin samast kastist. Jne.

Minu loominguuline telegramm näeb välja selline: *ARMAS ÕDE KES SELLEL HEINAKUUL SAAB HÄSTI VÄHE VANEMAKS LEEDIKS MEIE SUGUVÕSAS KÕIGE MAGUSAMAID MUSISID TOOGU UUS ELUAASTA SULLE KALLISTAN = JANNE*

Harjutus 4. Vt. V osa (DEMASKEERI TELEGRAMM JA KONTROLLI TULEMUST)

Harjutus 5. Vt. V osa (DEŠIFREERI TELEGRAMMI PEIDETUD SÕNUM)

(MASKEERIMISE MUUD VÕIMALUSED – MASKEERIMINE SÕNASTIKKU)

Juhuslikku numbritejada saab peita üksikutesse sõnadesse kasutades **kõiki** tähti. See on üsna ökonoomne viis numbrite peitmiseks. Sõnad omakorda võib esitada sõnastiku kujul, lisades vaste teises keeles. Näiteks

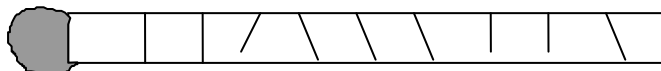
(KÄSIRAAMATU KAVANDAMINE)

1974. aasta suve lõpul võisime teha esialgse kokkuvõtte Kalju poolt väljapakutud salakirja suhtes ja teha järgmised sammud:

- Põhimõtteliselt on loodud salakirjasüsteem, mida saab kasutada ja mille kasutamist soovitada põrandaaluste vastupanuvõitluse gruppidele ning üksikvõitlejatele nii omavaheliseks konspiratiivseks sidepidamiseks kui ka informatsioonivahetamiseks ja ühise vastupanuliikumise koordineerimiseks kogu nõukogude impeeriumi piires ja sidemete loomiseks välismaal asuvate keskustega.
- Praktiliselt tuleb SAMAS-süsteemi kõik variandid välja töötada ning läbi mängida, tulemused aga võiks esitada kataloogi või käsiraamatu kujul.
- Paraleelselt eestikeelse kataloogi valmimisega, tuleb teha tõlge vene keelde ning esitada SAMAS-salakirja variandid vene tähestikule.
- Hoolikalt välja töötada ja esitada kataloogi kasutamise täpne tehnoloogia ning obligatoorsed konspiratsioonireeglid ja nõuded selle juurde.

Kalju poolt väljapakutud eri arvsüsteemide kasutamise idee šifreeringu peitmiseks vallandas järsku meis kõigis fantaasia tulva ja avardas ümbritsevat visuaalset maailma. Tundus, et maailm meie ümber oli muutunud tähendusrikkamaks ja täis kahend-kolmendarvsüsteemis vihjeid. Juhuslikud metsateel lebavad käbid, kivikesed või oksaraokesed oma asenditega üksteise suhtes võiksid sisaldada olulisi teateid. Kepikestele saab noaga teha muustrilisi sisselõikeid ning sinna peita sõnumeid. Teele kriipseldatud juhuslikud jutid võivad sisaldada olulisi märguandeid neile, kellele nad on määratud ja kes oskab neid lugeda.

“Kui meelde jätta tähtede järjekorranumbrid, saab lühemaid teateid või hoiatusi - üksikuid kokkuleppelisi tähti või sõnu kanda näiteks tuletiku tahkudele küünevajutustega. Kui harjutada, saab seda teha lausa kõrvalise isiku juuresolekul, näiliselt hajameelselt tikku näppides.

Oleme näiteks leidnud kokkulepitud kohast üksiku maasvedeleva tikku, mille lähemal vaatlusel märkame selle tahkudele muljutud kriipsukesi. Püüame võimalikku peidetud sõnumit dešifreerida, lootes, et tegemist on lihtsa šifreeringuga. Märkame üheksat kolme erineva kaldega joonekest. Ilmselt on tegemist kolmendsüsteemi arvudega ja tõenäoliselt on kriipsude taga kolm kolmekohalist kolmendarvu (eesti tähestik on 24-täheline. Seega kolmendsüsteemi kasutamisel tuleks kasutada vähemalt kolmekohalisi arve, mis annavad kuni 27 positsiooni). Anname igale erinevale märgile 3-ndsüsteemi numbrid 0, 1 ja 2. Eeldame, et neile numbritele vastavad järgmised erikalletega kriipsukesed: \-0, I-1, /-2. Kui me ka ei mäleta eelnevaid kokkuleppeid, tuleb lihtsalt katseliselt proovida eri kombinatsioone. Saame üheksa kolmendsüsteemi numbrit, mida grupeerime kolmikuteks: 112 000 110. Viies need kümnendsüsteemi arvudeks, saame 15, 1, 13. Teades tähtede järjekorranumbreid eesti tähestikus, leiame, et tikule on kirjutatud sõna on: PAN.

Olime kavandanud veel ühe olulise lõigu pörandaaluse võitleja käsiraamatute sarjas. Selle sarja esimeseks raamatuks võiks lugeda 1972. a. valminud Eesti Demokraatliku Liikumise Programmi. Sellele pidi lisanduma mahukas Vastupanuvõitluse Taktika ja Strateegia, mille koostamine ja töötlemine veel hoogsalt käis ning mida lootsime 1974. aasta jooksul lõpetada. Seda gigantset ettevõtmist vedas "Pan" – Artem Juskevitš Artem Juskevitš (sünd. 2.02.1931 Lääne-Ukrainas – surn. 27.01.1982 Tallinnas). Valminud peatükid läksid kohe tõlkimisele. Kõik materjalid pidid venekeelseina levima üle kogu nõukogude impeeriumi, olema eeskujuks ja algtõukeks analoogiliste vastupanuliikumiste tekkimiseks ka teistes NL okupeeritud riikides. "Kuni veel KGB meid avastanud pole", tavatses Pan öelda "peame hinge tõmbamata oma kavatsatud tööd lõpule viima. Alles kui need juhtraamatud meie kätest välja on lennanud ja iseseisvat elu alustanud, alles siis võime täie õigusega end lõdvestada". Terve suve ja sügise kestis pingeline töö Taktika ja Strateegia peatükkide kallal, mis kippusid aga paisuma ja järjest uusi ideid tuli töö käigus juurde, mida peaks kogumikku lisama. Salakirja käsiraamatu vormistamine lükkus seega paratamatult edasi. Kuna raamatu kontuurid meie peas olid juba olemas, lootsime et asja vormistamine ei tohiks enam ületamatuks takistuseks saada. Hilissügisel aga hakkas kogunema meie peade kohale pahaendelisi pilvi ja mingi halva eelaimdusega võtsime nõuks olla ettevaatlikud: otsustasime kodud puhastada liigsest illegaalsest kirjandusest ja eriti käsikirjalistest materjalidest ning pooleliolevate tööde mustanditest. Ei talitanud aga nii resoluutselt nagu pidanuks. Piirasime küll kokkusaamisi ja olime suhtlemisel üliettevaatlikud. Kuid töö surus peale, otsad tuli maksu mis maksab kokku tõmmata. Lootsime, et saame selle tehtud veel 1974. a. talveks. Saatust tahtis teisiti. Reedel, 13. detsembril 1974, KGB juubeldava aktsiooni tulemusena, kui tehti üheaegselt läbiotsimised paljudes kodudes, arreteeriti neli Eesti Demokraatliku Liikumise ja Eesti Rahvusriinde esindajat. Saatust tahtis, et SAMAS-salakirjasüsteem, enne kataloogiks kujundamist, pidi läbi tegema veel täiendava katsetuse seeria ja küpsuseksami kõige ekstreemsemates tingimustes, mida eales ette kujutada võisime. Aga lõppude lõpuks – just selleks ta ju loodud oligi.

TEINE OSA: SAMAS-SALAKIRI "GULAGI" KATSUMUSTES

I PATAREIVANGLA - EELUURIMINE - KOHUS - TAPIS

(

Eesti demokraatide poliitilise kohtuprotsessi eeluurimine kestis 9 kuud. Kuigi Patarei eeluurimisvanglas istus 1975. aasta alguses viis endist põrandaalust tegelast, kimbutati tunnistajatena läbiotsimiste ja ülekuulamistega üle saja inimese üle kogu Eesti. N.õ. tõendite hulk, mida koguti läbiotsimistel ja ära võeti kodudest ning peidikute kogunes aukartustäratav kogus, mis siis pressiti kohtutõenditena ligi 60-ks paksuks kõiteks. Ei hakka siin kirjeldama vangistatute hingelist ängistust ning kannatusi. Olime selgelt nõukogude impeeriumi kukutajad ja verivaenlased, – see karjus vastu igast poliitilisest dokumendist ja käsikirjalisest mustendist. Seega ei tehtud liigseid illusioone – kinni panevad niikuinii, sellest pole pääsu.

Küllap kõige suuremat kahetsust tekitas meis ja pani juukseid kitkuma asjaolu, et mitmed plaanitud materjalid jäid lõpetamata, eriti Musta Kass, millest mitme peatüki käsikirjalised visandid ja tõlked sattusid nüüd organite pihku. Kuigi neist katkest pidi olema ilmselge, et nad kuulusid mingi töösoleva uue oopuse juurde, väga kindlaid tõendeid ja tunnistusi selle kohta ei kogutud. Jäi ainult loota, et kõike peidikuid ei avastata ning mingid mustandvariandid säilivad kuni me Gulagi põrgust naaseme.

Mis puutub Samas-salakirja, siis hoidsime hinge kinni ja suud lukus. Mõned visandid ja salastamislükati ribad leiti, kuid see jäi kuidagi teiste probleemide varju ning mingit süüdistuspunkti sellest ei tekitatud. Selles mõttes oli isegi õnneks, et me polnud jõudnud hakata salakirjakataloogi tõsiselt vormistama.

Patarei eeluurimisvanglas hoiti kõiki ühe uurimisasja kaasosalisi hoolega erinevates kongides - nn. kolmikutes ja nende asukohti aegajalt muudeti selleks, et igati vältida võimalikku omavahelist kontakti. Ainult saunas, kuhu kongide kaupa igal nädalal viidi, sai teinekord seinale grafiiditükikesega kriitseldada mõnd hüüdlauseid või Demokraatliku Liikumise sümbolit - võrdhaarset kolmurka, tipuga ülespoole. Kõik sõnumid hõõruti seintelt imekähku maha, see kuulus järelevaatajate töökohustuste hulka. Ometi selle sümboli leidmine siin-seal, kõige ootamatutes kohtades, oli alati suureks topinguks kuna andis märku relvavendade olemasolust. Paraku mingeid suuremaid sõnumivahetusi teha ei õnnestunud. Isiklikult minul läks mitu kuud, enne kui suutsin šokiseisundist toibuda, veidi rahuneda, loobuda tiibadega vastu aknatrelle peksmisest, harjuda ukseriivide lõgina, üle- ja järelevaatajate jõhkruusega, ülekuulamiste kadalipuga ning kogu vanglarutiiniga, lõpuks – harjuda mõttega, et siit välja pääseb alles pikkade aastate pärast.

Selle 9-kuulise eeluurimisperioodi vältel ei märganud küll ühtegi kindlat sõnumivahetamise süsteemi, mida Patareivanglas eeluurimise all olevate isikute vahel oleks kasutatud. Võib-olla oli asi ka selles, et nn. eeluurimisvangla asus Patarei uuemas tiivas, kus hoitavad kohtueelikud viibisid seal lühemat-pikemat aega(keskmiselt mitte üle paari kuu) ja seega ei saanudki välja kujuneda mingeid püsivamaid kokkuleppelisi süsteeme. Juba süüdimõistetud ja vanglareceiimil oma aega istuvate vangidega kokkupuuted olid viidud miinimumini. Nad asetsesid ka Patarei teises osas. Pealegi paigutati nn. kolmikutes hoitavaid pidevalt ümber, et ei oleks võimalik luua kindlaid sidemeid. Juhuslikke kontaktiotsinguid ja suitsu-teeportsude vahetamist sai erikorrustel ja üksteise all paiknevate kambrite vahel teha niidi otsa riputatud paberinuutsakutega, mis ülemistel korruste trellide vahelt alla lasti ning allpool välja õngitseti. Kuid see vajas osavaid ja julgeid katsetajaid. Ning kooskõlastatud tegevust, mida segas perioodiliselt ukseaugust piiluv valvas pilk ning äkilised läbiotsimised, kui midagi kahtlustati. Siiski võis leida mõningaid suhtlemismooduseid. Üheks võimaluseks olid mõningad ajalehed, mis igal päeval rändasid kambrit kambri ja kuhu ridade vahele võinuks lühidaid salastamata sõnumeid peita. Kuid nii ajalehtede kui ka vangla raamatukogust iga kahe nädala tagant tellitavate raamatute teekond kambrite vahel oli juhuslik. Seega oli operatiivsete sõnumite vahetamine eeluurimise all olevate vangide vahel tehtud võimalikult võimatuks. Igat ajalehte sai hoolega uuritud, lootes avastada märgistatud tähti või sõnu.

(KOHUS JA TAPP)

II TAUST - RANGE RECEIIMIGA POLIITILISED SUNNITÕÖLAAGRID

III PERMI 35-S LAAGER

Permi 35-ndas poliitlaagris sõbrunesin kiiresti väikesekasvulise tagasihoidliku ukrainlasega, Kiievi dissidendiga, kelle vaikse loomu taga pesitses sitke ning kompromissitu vabadusvõitleja. Jevgeni Pronjuk oli tema nimi, kuid laagris kutsusime teda Väikeseks Jevgeniks, et eristada Suurest Jevgenist (Jevgen Sverstjukist - kirjandusteadlasest ja filosoofist). Väikene Jevgen üllatas mind juba laagrisse jõudmise esimestel minutitel üsna ladusa eestikeelse *Tere tulemast!*-tervitusega. Selgus, et ta tunneb suurt huvi Eestimaa ja kultuuri vastu. Omal

käel oli ta hakanud õppima ka eesti keelt. Peale laagrist vabanemist oli tal kavatsus tulla Eestisse uurima siin kristliku usundi ja budismi seoseid.

Nii või teisiti, olles laagrimiljõesse enamvähem sisse elanud ning vastu võetud laagrisisesesse poliitiliste aktsioonide- ja vastupanurühmitusse, tutvustasin mitmele usaldusväärsele isikule juba varsti ka Samas-salakirja põhimõtteid. Väikene Jevgen oligi esimene, kes sellest ideest otsemaid vaimustusse sattus. Laagri ukrainlastest poliitvangid otsustasid, et igal juhul tasub pakutava salakirjaga tutvuda. Arvestades laagri tingimusi, otsustati liigse askelduse vältimiseks, et teen Väikesele Jevgenile süsteemi selgeks ja too tutvustab seda vajaduse korral teistele. Praktiliselt asja kallale asudes tundus algus olema ülejõukäival keeruline ning raske, kuid südilt edasi pusides selgines ühel hetkel süsteemi idee ja asi hakkas nobedasti edenema.

Õpingute toimetamine laagri tingimustes polnud kaugeltki lihtne. Pean oluliseks siin teha paar kõrvalepõiget, et seda väidet selgitada.

Võiks öelda nii, et 70-ndate aastate teisel poolel kujutasid poliitilised sunnitöölaagrid end dissidentliku liikumise kontsentraati. Põhimõtteliselt oli kinniste vanglate ja poliitiliste sunnitöölaagrite ülesandeks isoleerida (nõukogude) ühiskonnale ohtlikke elemente (dissidente), sulgeda nende suud, murda nende vaimu, mõjutada neid üksinduses murduma, oma poliitilistest tõekspidamistest loobuma. Kuid käis isegi suurele süsteemile üle jõu iga järjest juurde tekkiva dissidendi isoleerimiseks luua eraldi laagrit või vangikongi. Seetõttu oldi sunnitud eri rahvustest teisitimõtlejaid ja rahvusaadete eest võitlejaid sulgema kokku ja poliitiline laager muudeti KGB poolt kontrollitavaks ja jälgitavaks katselavaks. Just Permi oblasti range režiimiga poliitlaagreis said...

Kuid pole halba ilma heata. Harva võinuks nn. suures tsoonis olles kokku puutuda eri rahvuste parimate poegadega. Nõukogude impeerium oli loodud nii, et puudus ettekujutus ning tõepärane informatsioon mõne teise rahvuse probleemidest ning vabaduvõitluse tasemest.

KOLMAS OSA: SALASTATUD SÕNUMIVAHETAMISE SÜSTEEM "SM" – SIDEMETE LOOMISE KATSE EVA-GA STOCKHOLMIS

(TAUST)

70-80-ndate aastate vahetusel oli maailmas midagi oluliselt muutunud, nõukogude impeerium kärises kõigist õmblustest. Kuigi repressiivorganid töötasid täiel tambil edasi, oli tige karu sunnitud üha oma küüsi sisse tõmbama ja Lääne poole hädiseid vabandavaid grimasse tegema. Samal ajal kui nõukogude impeeriumi igas nurgas aktiveerus impeeriumivastane rahvuslik liikumine, aktiveerus ka lääne avalikkuse osavõtlik huvi elu vastu suletud nõukogude impeeriumis ning loodud inimõiguste kaitsega tegelevad ühiskondlikud organisatsioonid võtsid vaatluse alla inimvastase kuritegevuse NLIidus. Nõukogulastele oli see surmamats - üha raskem oli neil salajas terroriseerida oma alamaid ning neid vaikima sundida. Nendes muutustes oli määrava tähtsusega Läänes seni hajali tegutsenud pagulaskonna koondumine ja kooskõlastatud sihikindel tegevus ning rahvusvaheliste järeelvalveorganisatsioonide loomine. Oluline oli 1975. aastal kokkutulnud Helsingi tippkonverents, mille lõppaktile NLIit läbi hammaste kiristamise oli sunnitud alla kirjutama ning sellega võtma kohustusi inimõiguste austamise küsimuses ka oma alamate suhtes. Kummalise väljakutsena sattus see konverents ajalisel kokku eesti demokraatide kohtuprotsessiga Tallinnas. (Võib olla, et see asjaolu isegi mõjutas meile kohtuotsuse määramist, sest kui eelnevalt ennustati maksimaalseid karistusaegu (7+5), siis lõpuks anti kahele meist 6 ja kahele 5 aastat range režiimiga laagrit ilma järgneva asumisele saatmiseta, viies sai koguni tingimisi karistuse ning marssis kohe koju.)

(EVVA)

1978. aastal loodi Stockholmis Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus (EVVA) eesti poliitvangide hooldustegevuse koordineerimiseks. Peatselt lisandusid sellele erinevates maades abiorganisatsioonid nn. EVVATOimkonnad P-Ameerika Ühendriikides, Kanada Ida- ja Läänerannikul, Austraalias. EVVA ja tema Toimkonnad võtsid endale ette ülla missiooni – eesti poliitvangide abistamise. 1986. aastaks tegutses juba 115 sellist toimkonda, hooldusgruppi ja hooldajat Austraalias, Euroopas, Kanadas ja USA-s. Eesmärkideks seati:

- anda poliitvangidele ja nende perekondadele moraalselt ning majanduslikku tuge,
- kaitsta poliitvange okupatsioonivõimu ja nõukogude kinnipidamiskohtade (vanglad, sunnitöölaagrid ja vaimuhaiglad) administratsiooni omavoli vastu,
- taotleda poliitvangide vabastamist,
- juhtida maailma tähelepanu inimõiguste rikkumistele Eestis.

Stockholmis asuv Abistamiskeskus koordineeris kogu hooldustegevust. Tema põhitegevuseks jäi poliitvangide ja nende perekondade kohta andmete kogumine, poliitvangide nimestike pidamine, okupeeritud kodumaaga ühenduse pidamine, lääne massimeediami informeerimine, ülemaailmsele hooldusorganisatsioonile teadete vahendamine. Selle ettevõtmise tulihingeline vedaja oli Ants Kippar (sünd.14.03.1912 Tallinnas – surn.21.01.1987 Stockholmis)

Sidemeid peeti ja informatsiooni poliitvangide kohta vahetati ka inimõiguste küsimustega tegelevate rahvusvaheliste organisatsioonidega. Amnesty Internationali raames töötas eesti poliitvangide vabastamiseks paarkümmend adoptioonigruppi ning mitukümmend üksikisikut üle kogu maailma.

Olgu siinkohal õige hetk öelda enda ja kõigi endiste poliitvangide ning nende perekondade nimel suur tänu ja austus eesti poliitvangide abistajatele, kelle moraalne ja materiaalne abi oli muserdatud ja tagakiusatavatele, võimude poolt põlualla seatud inimestele suureks toeks.

(KIRJAVAHETUSE PIDAMINE)

Kirjavahetuse loomine poliitvangide ja nende perekondadega okupeeritud kodumaal oli EVVA üks olulisemaid ning lausa pöördelise tähtsusega ettevõtmine. Senini oli pagulaskonnas oldud kahetsusväärsel eksiarvamusel, et mistahes kontaktivõtmine dissidentidena tagakiusatavatega Eestis kutsus esile täiendavaid repressioone võimude poolt ning ohustab nende elu. Vaadeldavatel aastatel oli aga tekkinud vastupidine olukord, kus just avalik suhe andis mingi kaitse garantii. Teiselt poolt oli kirjasõprade tekkimine ja lihtsate kirjade-postkaartide saamine Läänest režiimivastastele ning nende pereliikmetele suureks ning sageli ka ainsaks moraalseks abiks ja topinguks. Nii vanglates- sunnitöölaagrites vaevlevatele poliitvangidele kui ka nende kodustele püüdis totalitaarne võim sisendada, et nad on ohtlikud riiklikud kurjategijad, ühiskonna poolt hüljatud ja põlu all. Kinnipidamiskohtade administratsioon, KBG oma tsensorite abil ei lasknud läbi ühtegi toetavat kirja või telegrammi võõrastelt, eriti Läänest. Ometi oli 1978. aastal sunnitöölaagris eesti demokraatidele suureks üllatuseks katseline rahasaadetus Stockholmist, mis just arvatavasti lääne avalikkuse kisa kartuses läbi lasti.

Summa, mida üle kanti oli tähtsusetu - vene vääringus vist umbes 9 ja pool rubla, kuid tema moraalne efekt ja tähendus oli suur. Meist teati, meie käekäiku jälgiti, meie eest seisti, meid abistati. Kord aastas lubatud kokkusaamisele tulnud abikaasalt Mallelt kuulsin esmakordselt, et Läänest on eesti pagulaste poolt ja rahvusvahelise Amnesty Internationali vahendusel organiseeritud pidev kirjavahetus ning postkaardid poliitvangidele vabastamise nõuetega, milledega pommitati kohalikke ja Moskva võime. Ka meie perele oli tekkinud mitmeid ootamatuid kirjasõpru ja toetajaid. See teadmine andis jõudu viimaseid laagriaastaid vastu panna.

(VABANEMINE?)

13. detsembril 1979 ...

(MIILITSA JA KGB LUUBI ALL)

(JÄLLE PÕRANDA ALL)